

Marta Skwirowska

Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie

Polskie Towarzystwo Ludoznawcze Oddział w Warszawie

Polityka władz polskich po 1945 roku w odniesieniu do zbiorów muzealnych. Przykład pozaeuropejskiej kolekcji Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie

Raport Tadeusza Dziekońskiego¹ *Okazy kultury ludowej polskiej w muzeach niemieckich* sporządzony w 1945 roku dla Biura Rewindykacji i Odszkodowań przy Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków² w Ministerstwie Kultury i Sztuki ukazuje przejmujący obraz zniszczeń zbiorów etnograficznych w Polsce, w tym warszawskiego Muzeum Etnograficznego:

W czasie działań wojennych muzea etnograficzne w Polsce poniosły straty ogromne. Można śmiało stwierdzić, że żadna dziedzina muzeologii w Polsce nie poniosła tak ogromnych strat, jak właśnie etnografia. W roku 1939 spalone zostało Centralne Muzeum Etnograficzne w Warszawie. Z wyjątkiem nielicznych, najcenniejszych okazów zakopanych, lub zamurowanych, Muzeum zmieniło się w stos gruzów. Jeszcze w listopadzie 1939 zostały wywiezione z Warszawy bogate

¹Tadeusz Dziekoński (1910-1980) — etnograf, etnolog, archeolog. Od 1933 roku, jeszcze w trakcie studiów na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego, objął stanowisko starszego kustosa w Muzeum Etnograficznym w Warszawie. Pracował w nim z przerwami do 1939 roku, w tym na stanowisku dyrektora Muzeum od 1 kwietnia tegoż roku.

²Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków (NDMiOZ) to komórka organizacyjna funkcjonująca w ramach Ministerstwa Kultury i Sztuki (MKiS), została założona w 1945 roku i pod tą nazwą działała do początku lat 50. XX wieku, kiedy to została przekształcona w Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków (CZMiOZ).

zbiory etnograficzne, znajdujące się dotąd w posiadaniu Muzeum Narodowego w Warszawie, a przekazane tuż przed wojną Muzeum Etnograficznemu. Ocalały od pożaru, gdyż znajdowały się w innym budynku.

W czasie trwania okupacji Niemcy³ ogałacali muzea regionalne, wywożąc je lub niszcząc. Niektóre, ukryte przed okupantem zbiory zniszczały na skutek braku możliwości roztoczenia nad nimi dostatecznej opieki. Reszty strat dopełniły działania wojenne w roku 1945 i spalenie Warszawy przez Niemców w czasie powstania. Wywieziono w tym czasie resztę zbiorów Muzeum Etnograficznego w Warszawie, które grabiący okupant odnalazł w zamurowanej piwnicy. Na prowincji przepadła pewna ilość zbiorów na skutek pożarów i ostrzeliwania przez artylerię⁴.

Warszawskie Muzeum Etnograficzne w przededniu wojny liczyło ok. 30 tys. obiektów [Makulski 1973: 19; Skrzyńska, Sienkiewicz 2004: 8] i mogło pochwalić się jedną z najbogatszych bibliotek etnograficznych w kraju. We wspomnianym *Raporcie* Tadeusz Dziekoński podał liczbę 50 tys. muzealiów. Dane te wydają się znacznie zawyżone i niekorespondujące z ogólną liczbą strat wojennych, którą Mieczysław Gładysz szacował na mniej więcej 46 tys. okazów etnograficznych [Gładysz 1959: 109; Barańska 2004: 57]. Rozbieżność ta może wynikać z następujących przyczyn: po pierwsze, nie wszystkie muzea prowadziły bieżącą inwentaryzację, po drugie, wiele dokumentów i ksiąg inwentarzowych zostało zniszczonych w trakcie zawieruchy wojennej.

Podobny los spotkał zbiory Muzeum Etnograficznego w Warszawie — zostały zniszczone, rozproszone i zagrabione⁵. Zachowane artykuły, między innymi w „Sprawozdaniach Muzeum Przemysłu i Rolnictwa”, „Wiśle” oraz innych ówczesnych periodykach, przekazują pewien obraz niezwykle bogatej i urozmaiconej kolekcji posiadanej przez Muzeum przed wojną⁶.

³ We wszystkich cytowanych dokumentach archiwalnych zachowuję pisownię oryginalną. Od 1945 roku do czasów stalinowskich we wszystkich oficjalnych publikacjach słowo „Niemcy” wbrew zasadom ortografii pisano z małej litery. Tadeusz Dziekoński stosuje ten zapis.

⁴ AAN MKiS, sygn. 387/78, Tadeusz Dziekoński, *Okazy kultury ludowej polskiej w muzeach niemieckich*, mps, s. 2.

⁵ Od 2024 roku Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie w ramach programu „Badanie strat wojennych” Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego prowadzi dwuletni projekt „Utracona kolekcja. Badania na rzecz odtworzenia przedwojennego inwentarza Muzeum Etnograficznego w Warszawie”.

⁶ Zob. m.in. Leski 1905; *Sprawozdanie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa* za rok 1937 oraz 1938; Makulski 1973; Parnowska 1988; Czyżewski (red.) 2008.

Nie dziwi zatem, że w obliczu utraty zbiorów Dziekoński w swym *Raporcie* postulował ich rewindykację przez przeszukanie muzeów berlińskich i „odzyskanie” zbiorów polskich, które zostały nabyte przez Niemców jeszcze przed wojną. Z jednej strony uważał, że nie jest możliwe powtórne zgromadzenie okazów kultury ludowej w Polsce przez ich ponowne zebranie w terenie. Przyczynę tego widział w zaniku czy wręcz jej ginięciu i zamieraniu wobec ogólnego postępu, „już w czasach przedwojennych w niektórych okolicach Polski, specjalnie na zachodzie, znalezienie kultury ludowej było rzeczą niemożliwą, gdyż kultura ta zamarła w tych okolicach od wielu lat”⁷. Odnosił się zatem do — choć jeszcze pewnie wówczas tak nieokreślanej — restytucji zastępczej⁸. Z drugiej strony mocno podkreślał dokonane przez Niemców przesiedlenia i przemieszczenia ludności, którzy „paląc całe wsie i mordując ludność, pozbawili nas możliwości zebrania i ocalenia okazów kultury ludowej w Polsce”⁹. Dlatego też według autora słuszne było, by Polska domagała się przyznania „całej ilości okazów kultury polskiej, która znajduje się, lub kiedykolwiek znajdowała w posiadaniu Niemców”¹⁰. Sprawy potoczyły się inaczej.

Polityka władz polskich po 1945 roku

Po zakończeniu drugiej wojny światowej środowisko muzealne szybko przystąpiło do odbudowywania sieci muzeów i ich zbiorów. Zagadnienia związane z przyszłością muzealnictwa omawiano na ogólnopolskich zjazdach organizowanych przez Związek Muzeów w Polsce, a podstawą dyskusji były wypracowane w latach 30. koncepcje muzealnictwa [Kmak-Błaszczuk 2020: 80]. Już w 1946 roku, od 19 do 21 września, w Nieborowie odbył się XVII Zjazd Delegatów Związku Muzeów w Polsce. Wówczas to dr Włodzimierz Antoniewicz, prof. UW oraz dyrektor Muzeum Archeologicznego im. E. Majewskiego, wygłosił referat pt. *Typy i sieć muzeów w Polsce*, w którym — między innymi — postulował upaństwowienie muzeów [Antoniewicz 1947: 24–56; por. Barańska 2004: 57]¹¹. Referat przedstawiał ich

⁷ AAN MKiS, sygn. 387/78, Tadeusz Dziekoński, *Okazy kultury ludowej polskiej w muzeach niemieckich*, mps, s. 2.

⁸ O problemie restytucji zastępczej i reparacji kulturalnych zob. m.in. Kowalski 1993: 66–69.

⁹ AAN MKiS, sygn. 387/78, Tadeusz Dziekoński, *Okazy kultury ludowej polskiej w muzeach niemieckich*, mps, s. 2.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Uchwały podjęte na Zjeździe w Nieborowie 1946 roku zostały opublikowane w ósmym zeszycie „Pamiętnika Muzealnego” (1947). W nim też znajduje się wystąpienie Włodzimierza Antoniewicza.

klasyfikację i stworzenie takiej sieci, która uwzględniałaby nowe warunki polityczne [Antoniewicz 1947: 24–56; por. Barańska 2004: 57].

Zachowane dokumenty w Archiwum Akt Nowych (AAN) w zespole Ministerstwa Kultury i Sztuki (MKiS), między innymi *Notatka w sprawie podziału muzeów z 1948 roku*¹² oraz *Notatka dla p. Beyrowej PKPG*¹³ z 1949 roku¹⁴, sporządzone jeszcze przed upaństwowieniem muzeów, a więc przed 1 stycznia 1950 roku¹⁵, uwzględniały podział muzeów pod kątem zasobów zbiorów i zasięgu usługowego. Z chwilą masowego upaństwowienia muzeów podział ten okazał się nieaktualny i przyjęto podział organizacyjno-administracyjny na muzea autonomiczne, okręgowe i podstawowe, uwzględniając nadzór fachowy muzeów zwierzchnich, tj. okręgowych, nad muzeami podstawowymi. Ostatecznie w październiku 1950 roku klasyfikację muzeów podstawowych zmieniono na regionalne¹⁶.

Muzeami okręgowymi zostały muzea większe, tzn. znajdujące się w miastach wojewódzkich i dysponujące fachowym personelem, ich zbiór zaś kategoryzowano jako centralny lub okręgowy. Do muzeów okręgowych z kategorią centralny zbiorów należały np. muzea narodowe w Warszawie, Poznaniu czy Krakowie. Natomiast w klasyfikacji muzeów okręgowych z okręgowym zbiorem mieściły się między innymi: Muzeum Pomorskie w Gdańsku, Muzeum Pomorskie w Toruniu, Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie, Muzeum Śląskie we Wrocławiu oraz Muzeum Górnośląskie w Bytomiu. Muzea okręgowe kierowały administracyjnie muzeami regionalnymi, podlegały Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków.

Muzea autonomiczne były samodzielными pod względem organizacyjno-administracyjnym i fachowym jednostkami¹⁷. Jako muzea o tzw. charakterze specjalnym, jednolitym, jednodziałowym, bezpośrednio podlegały NDMiOZ. Ich zbiory opisywano następującymi kategoriami: centralna,

¹² AAN, MKiS, sygn. 3/143-3/148, Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków.

¹³ PKPG — Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego, utworzona w kwietniu 1949 roku. Przejęła kompetencje zlikwidowanego Centralnego Urzędu Planowania, Głównego Urzędu Planowania Przestrzennego oraz częściowo Ministerstwa Przemysłu i Handlu.

¹⁴ AAN, MKiS, sygn. 3/143-3/148, Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków.

¹⁵ Zob. *Zarządzenie z dnia 9 grudnia 1949 r. w sprawie sposobu i trybu przejścia w zarząd i użytkowanie Państwa muzeów publicznych, należących do związków samorządu terytorialnego, stowarzyszeń i osób fizycznych*, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Kultury i Sztuki, Warszawa, 31 stycznia 1950, Nr 1, poz. 1.

¹⁶ AAN MKiS, sygn. 3/143-3/148, dokument Departamentu Planowania Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków z dnia 30 listopada 1950 roku.

¹⁷ W 1950 roku było 40 muzeów autonomicznych. AAN MKiS, sygn. 3/143-3/148, dokument Departamentu Planowania Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków z dnia 30 listopada 1950 roku.

okręgowa, monograficzna. Muzea autonomiczne otrzymywały dla siebie kredyty z MKiS przez wydziały kultury przy prezydiach wojewódzkich rad narodowych i w wydziałach kultury i rozliczały się ze swej gospodarki w ramach przyznaných im limitów, co w praktyce oznaczało pewną samodzielność w wydatkowaniu środków (np. zakupu obiektów można było dokonać z przyznaných środków w ramach poszczególnych paragrafów limitów miesięcznych) w odróżnieniu od muzeów podstawowych. Autonomiczny charakter muzeów zobowiązywał je także do udziału „w kolektywnych zebraniach, urządzanych w muzeach okręgowych”. Służyły one radą i pomocą muzeom przy urządzaniu działów innych specjalności. Taka polityka łączyła się z brakiem wykształconych muzealników w muzeach regionalnych. Fachowa kadra w pierwszych latach po wojnie przede wszystkim znajdowała się w muzeach centralnych i okręgowych.

Muzeum Kultur Ludowych¹⁸ należało do okręgu warszawskiego i było muzeum autonomicznym o centralnym charakterze zbiorów. Wyjaśnienie centralnego charakteru zbiorów na przykładzie Muzeum Narodowego w Warszawie znajduje się między innymi w *Notatce w sprawie podziału muzeów*. Czytamy w niej: „Muzeum Narodowe w Warszawie, które centralnie gromadzi zbiory z różnych dziedzin sztuki o wysokiej wartości artystycznej zarówno polskie, jak europejskie i pozaeuropejskie. Ponadto posiada działy reprezentowane **jedynie w tym muzeum**¹⁹ w Polsce: np. Sztuka Bliskiego Wschodu”²⁰. Zatem centralny charakter zbiorów zakładał gromadzenie obiektów o podobnym typie. Mogły one charakteryzować się pochodzeniem z określonego regionu, datowaniem czy podobnym przeznaczeniem. Słowem były to obiekty przynależące do określonej kategorii (np. instrumenty, sztuka średniowiecza, sztuka starożytna, zbiory pozaeuropejskie, Bliski Wschód, itp.) jedynie w wyznaczonym do tego muzeum. Założenie to opisuje 14 punkt uchwał przyjętych podczas XVII Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce w Nieborowie:

14. Zjazd uważa, że: a) centralnym polskim zbiorem sztuki starożytnej winien być dział sztuki starożytnej Muzeum Narodowego w Warszawie, w którym **skoncentrować** należy zbiory z tego zakresu,

¹⁸ W 1946 roku MKiS powołało Muzeum Kultur Ludowych, które pod tą nazwą funkcjonowało do 1955 roku, wówczas to zmieniono ją na Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej (MKiSL), a w 1964 roku na Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie (PME) [Parnowska 1988: 28, 33].

¹⁹ Wszystkie wyróżnienia w tekście pochodzą od autorki.

²⁰ AAN, MKiS, sygn. 3/143-3/148, *Notatka w sprawie podziału muzeów*, s. 1.

znajdujące się w Polsce, prócz zbiorów stanowiących przedwojenną własność muzeów polskich, b) centralnym polskim zbiorem sztuki Dalekiego Wschodu winien być dział sztuki Dalekiego Wschodu w Muzeum Narodowym w Krakowie, w którym **skoncentrować należy wszystkie wybitniejsze zabytki z tego zakresu, znajdujące się w Polsce**, prócz przedwojennych zbiorów muzeów polskich [Bocheński, Kopera 1947: 17–18].

Warto dodać, że już w trakcie kolejnego, XVIII Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce, który odbył się 2 i 3 czerwca 1947 roku w Poznaniu, kustoszka Muzeum Narodowego w Warszawie dr Maria Ludwika Bernhard zawiadomiła, że:

14-ty punkt uchwał nieborowskich, przewidujący centralny zbiór sztuki starożytnej w Muzeum Narodowym w Warszawie, został już częściowo wykonany, gdyż uprzednio zabezpieczone zbiory w Bytomiu i w drugiej jeszcze miejscowości zostały już przywiezione do Muzeum Narodowego w Warszawie, gdzie oddział będzie stworzony na jesieni b.r. [Bocheński, Kopera 1948: 9].

Należałoby również dodać, że autorem 17 uchwał nieborowskich był Stanisław Lorentz i „wszystkie postulaty dyr. Lorentza przyjęto jednogłośnie” [Bocheński, Kopera 1947: 18]. Z kolei bardzo istotną kwestią dla Lorentza podczas XVIII Zjazdu (1947) była polityka zabezpieczania i przenosin zbiorów, o której wypowiadał się następująco:

Na razie tylko zabezpiecza się zbiory. W przyszłości rzecz będzie budowana inaczej, według linii polskiej polityki w tej dziedzinie, w której jednak nie mogą być uwzględnione błędne patriotyzmy lokalne. Nie dlatego **zabiera się zbiory**, aby w muzeach nic nie zostało, ale dlatego, **żeby otrzymały nową treść** i nowe zbiory, oparte o nowy program, uwzględniający potrzeby obecnej ludności polskiej, a także i względy naukowe [Bocheński, Kopera 1948: 11].

„Zabezpieczanie zbiorów” oznaczało ich przenosiny z muzeów i składnic, a także nabywanie okazów w terenie przez ich zabranie do innych muzeów: „jeżeli jest obawa o jakiś okaz w terenie — to należy go nabyć lub zabrać, aby go zabezpieczyć (...)” — postulował Lorentz [Bocheński, Kopera 1948: 13].

Uczestnicy XVIII Zjazdu po raz pierwszy w sposób bardziej dobitny poruszają kwestię ratowania zabytków pozaeuropejskich. Maria Znamierowska-Prufferowa, późniejsza założycielka i dyrektorka Muzeum Etnograficznego w Toruniu, stwierdziła że „sprawa jest piekąca, gdyż zabytki giną bezpowrotnie”. Postulowała, aby „przynajmniej nad niektórymi zabytkami

roztoczyć opiekę. Może należałoby w tym celu stworzyć jakieś placówki z fachowców, którzy mieli prawo do ingerencji i zabezpieczania zbiorów”. Profesor Lorentz przypomniał wówczas, że „dla okazów kultury pozaeuropejskiej ma być założone osobne Muzeum w Warszawie”, a jeżeli chodzi o zabezpieczanie okazów w terenie, to sprawy „nie da się przeprowadzić w formie ustawy²¹, ale można mówić o ochronie i roztoczeniu opieki nad poszczególnymi okazami” [Bocheński, Kopera 1948: 12].

Zjazd w Poznaniu poruszał dwie ważne kwestie: przyszłą centralizację zbiorów pozaeuropejskich (o tym dalej) oraz sprawy legislacyjne dotyczące zabezpieczania zbiorów. Ustawy, jak przyznał Lorentz, nie przewidywano, zatem co stało się podstawą „zabezpieczania” i „roztaczania opieki” nad zbiorami? Jeszcze przed upaństwowieniem muzeów, w 1949 roku Lorentz w referacie z zatytułowanym *Zagadnienia polityki państwa w dziedzinie muzealnictwa* postulował, by reorganizacji poddać nie tylko sieć muzealną i zakres zbiorów poszczególnych muzeów, ale całokształt działalności w dziedzinie muzealnictwa [Lorentz 1949: 2]²².

„Akcja planowa”, jak to sam ujął, miała na względzie uregulowanie sieci muzeów w województwach zachodnich i centralnych i jej zagęszczenie w województwach wschodnich, wówczas prawie zupełnie pozbawionych muzeów:

Dotyczy to nie tylko placówek muzealnych, ale i charakteru ich zbiorów, które muszą w pewnym stopniu być związane z zagadnieniami, istotnymi dla danego terenu, nie rezygnując z obrazowania zagadnień o znaczeniu ogólnopolskim. **Realizacja tego postulatu wymaga swobodnej dyspozycji zbiorami muzealnymi na terenie całego państwa, nie krępowanej przez posiadacza lub użytkownika, kierującego się często źle pojętym patriotyzmem lokalnym.**

Swobodna dyspozycja wszystkimi zbiorami muzealnymi, zarówno z muzeów obecnie państwowych, jak i samorządowych, jest zresztą konieczna w ogóle dla prowadzenia racjonalnej i celowej polityki w dziedzinie muzealnictwa [Lorentz 1949: 3]²³.

W dalszej części referatu jako przykład podał wykorzystywanie rezerw MNW, które od roku 1945 służyły organizacji lub uzupełnianiu zbiorów innych muzeów — wyłącznie z tych rezerw utworzono między innymi

²¹ Kwestię polityki kulturalnej względem muzeów w powiązaniu z wydawanymi aktami prawnymi porusza Kmak-Błaszczuk [2020]; zob. też Pruszyński [2001].

²² Mps, Arch. PME, Ar. R. 1267.

²³ *Ibidem*.

działy Muzeum w Gdańsku i Szczecinie, jak również stanowiły poważne uzupełnienie muzeów we Wrocławiu i w Poznaniu. Jak czytamy dalej, taka polityka nie zyskiwała aplauzu wśród pozostałych placówek. Opierały się one uruchamianiu swych rezerw dla innych muzeów, zyskując poparcie miejskich, powiatowych i wojewódzkich rad narodowych:

Największe rezerwy dotychczas nie do uruchomienia posiadamy w Muzeum Narodowym w Krakowie. W setkach skrzyń, w większości od kilkudziesięciu lat nieotwieranych, których zawartości nikt już dziś nie zna, znajdują się niewątpliwie niezwykle cenne zbiory, które mogłyby posłużyć do uzupełnienia zbiorów wielu muzeów i stworzenia nowych działów muzealnych. Takie martwe pozycje znajdują się jednak nie tylko w wielkich muzeach, lecz i muzeach regionalnych i lokalnych, zwłaszcza ze zwożonego do tych muzeów kulturalnego mienia podworskiego. Pojedyncze rozproszone wybitne dzieła sztuki i zabytki kultury nie są pożyteczne ani dla celów naukowych, ani oświatowych, dopiero zaś **zgromadzone w zespoły** wypełnić mogłyby oba zadania [Lorentz 1949: 3]²⁴.

W owym czasie Stanisław Lorentz pełnił dwie funkcje jednocześnie: dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie (1935–1982) oraz dyrektora generalnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków (1945–1951). Z jednej strony pozycja dyrektora MNW ułatwiała decyzje dotyczące wykorzystywania rezerw i włączania zbiorów tegoż muzeum do kolekcji i wystaw innych muzeów (i na odwrót), z drugiej zaś funkcja dyrektora generalnego ZMiOZ pieczętowała je w ramach państwowej polityki „akcji planowej”. Obie umożliwiały prowadzenie polityki centralizacji zbiorów. Rozpoczęto wdrażanie planowania odnośnie do działalności, organizacji i rozwoju muzeów: w ramach monopolizowania scentralizowano finansowanie i zarządzanie muzealnictwem podlegającym bezpośrednio Ministerstwu Kultury i Sztuki Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków [Kmak-Błaszczuk 2020: 82].

Włączono do tego również warszawskie muzeum. W tym znaczeniu moje wyróżnienia dotyczące zwrotów: **jedynie w tym muzeum, zabieranie zbiorów, swobodna dyspozycja zbiorami muzealnymi na terenie całego państwa** oraz **zabytki (...) zgromadzone w zespoły** są niezwykle istotne, ponieważ zwroty te wpisywały się i były podstawą polityki Polski Ludowej w kwestii lokalizacji, relokalizacji i centralizacji zbiorów muzealnych na

²⁴ *Ibidem*.

terenie całego kraju. Operacja scalania kolekcji, tak dobitna na przykładzie MKL, jak pisze Arkadiusz Jełowicki: „odzwierciedlała nowy paradygmat myślenia o muzealnictwie etnograficznym w Polsce okresie stalinowskim, kiedy to idea centralizowania wszelkiej działalności kulturalnej była powszechna” [Jełowicki 2014: 182].

Historia zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie w nowo zastanej rzeczywistości Polski Ludowej

Pierwszym powojennym dyrektorem powołanego Muzeum Kultur Ludowych został w 1946 roku Jan Żoźna-Manugiewicz, etnograf, muzealnik. Muzeum zaś uzyskało siedzibę w XVIII-wiecznym pałacyku Brühla w Młocinach i rozpoczęło odbudowywanie kolekcji od zera. Działalność tej instytucji na początku koncentrowała się głównie wokół problematyki polskiej kultury ludowej, ale już w kolejnych latach przyniosła rozszerzenie kręgu zainteresowań naukowych o zagadnienia kultur pozaeuropejskich [Skrzyńska 1997: 8]. Potwierdzają to również przytoczone wcześniej słowa prof. Lorentza, wygłoszone w trakcie XVIII Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce w Poznaniu 1947 roku.

Pod koniec tego samego roku odbył się jeszcze jeden zjazd, tym razem pod hasłem Konferencji Etnografów²⁵. Konferencja odbyła się w MKiS w dniach 4 i 5 grudnia. Poświęcono ją podstawowym zagadnieniom organizacji muzeów etnograficznych, a z ramienia MKiS obecni byli: stojący na czele Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków prof. Stanisław Lorentz, zastępca naczelnego dyrektora mgr Witold Kieszkowski, konserwator generalny prof. dr Jan Zachwatowicz, naczelnik Wydziału Muzeów mgr Antoni Dębnicki oraz czterech referentów z Wydziału Muzeów, a także wielu zaproszonych innych gości, w tym etnografów, akademików i muzealników: doc. dr Adam Chętnik, dr Gerard Antoni Ciołek, nacz. Zofia Czasznicka, prof. dr Eugeniusz Frankowski, prof. dr Józef Gajek, dr Mieczysław Gładysz, dr Janina Krajewska, mgr Longin Malicki, dr Roman Reinfuss, Hieronim Skurpski, dr Maria Znamierowska-Prüfferowa, mgr Jan Żoźna-Manugiewicz.

Konferencję zwołał i rozpoczął Stanisław Lorentz, który w swoim wystąpieniu poinformował o zakończeniu prac nad odbudową muzealnictwa. Polegały one przede wszystkim na wypełnieniu najpilniejszych zadań, czyli akcji zabezpieczania mienia muzealnego i reaktywizacji placówek

²⁵ Kopia stenogramu dokumentu *Protokół z obrad z Konferencji Etnografów odbytej w Warszawie w Ministerstwie Kultury i Sztuki w dniach 4 i 5 grudnia 1947 r. w posiadaniu autorki (dalej Protokół z obrad z Konferencji Etnografów...)*.

przedwojennych. Jednak najważniejsze zagadnienia konferencji koncentrowały się wokół organizacji zbiorów etnograficznych w Polsce, szczególnie na Ziemiach Odzyskanych, oraz urządzenia projektowanego muzeum typu skansenowskiego.

Wśród dyskutowanych tematów znalazł się „właściwy podział zadań programowych pomiędzy dwa istniejące muzea etnograficzne o typie centralnym”, czyli między Muzeum Etnograficzne w Krakowie i Muzeum Kultur Ludowych w Warszawie. Temat ten wywołał „ożywioną wymianę zdań”, głównie za sprawą lokalizacji zbiorów pozaeuropejskich z innych instytucji w MKL. Zwolennikami takiego rozwiązania byli wszyscy uczestnicy konferencji z wyjątkiem dra Romana Reinfussa. Podkreślał on „konieczność zachowania rozległego zasięgu zbiorów krakowskich, które prócz etnologii polskiej i słowiańskiej powinny dla celów porównawczych i potrzeb zakładów uniwersyteckich, obejmować również częściowo kulturę ludów pozaeuropejskich” [*Protokół z obrad z Konferencji Etnografów...*, s. 2]. Nie dziwi zatem, że w obliczu bardzo nikłych strat wojennych zbiorów etnograficznych oraz w związku z ochroną zabytków krakowskiego muzeum takie stanowisko zajął dr Reinfuss. Odmienne zdanie wyraził J. Żołna-Manugiewicz, który co prawda podzielał koncepcję objęcia programem „całości zagadnień ludoznawczych Polski i Słowiańszczyzny”, natomiast uważał „za niewłaściwie rozbudowywanie w tym muzeum [krakowskim] działów pozaeuropejskich” [*Protokół z obrad z Konferencji Etnografów...*, s. 2]. Przekonanie to podzielił prof. Eugeniusz Frankowski:

Nieliczne zbiory ludoznawcze pozaeuropejskie zarówno z Krakowa jak i z innych miast Polski powinny być jak najrychlej zgromadzone w Warszawskim Muzeum Kultur Ludowych, które zgodnie ze swymi założeniami programowymi najwłaściwiej będzie mogło je wykorzystać zarówno pod względem naukowym[,] jak i społeczno-dydaktycznym [*Protokół z obrad z Konferencji Etnografów...*, s. 2].

I dalej:

W związku z projektem przeniesienia zbiorów etnologicznych pozaeuropejskich z Krakowa do Warszawy, Dyrektor Kieszkowski stwierdził z naciskiem, że w wypadku tego rodzaju Ministerstwo stosuje zasadę dawania ekwiwalentu w innych obiektach muzealnych muzeom, z których pewne zespoły zabytków przeznaczone są do innych zbiorów [*Protokół z obrad z Konferencji Etnografów...*, s. 2].

Pozostałe osoby biorące udział w dyskusji przyłączyły się do opinii Frankowskiego. Wniosek został uchwalony „wszystkimi głosami przy jednym wstrzymującym się (dr. Reinfuss)”. Uchwalono wniosek 2:

Wobec nikłych możliwości powiększenia nielicznych w kraju zbiorów z zakresu etnologii pozaeuropejskiej można utworzyć obecnie **tylko jedno muzeum** gromadzące zabytki z tego zakresu. W związku z tym zebrani zwracają się do Ministerstwa Kultury i Sztuki o spowodowanie, by wszelkie znajdujące się w Polsce zbiory pozasłowiańskie z dziedziny ludoznawstwa zostały stopniowo zgromadzone w Muzeum Kultur Ludowych w Warszawie, jako instytucji centralnej, której program tego rodzaju zbiory obejmuje [*Protokół z obrad z Konferencji Etnografów...*, s. 6].

Ministerstwo w kolejnych latach „powodowało” przesunięcia zbiorów do MKL oraz, co należy podkreślić, między muzea w całej Polsce. Przekazy te realizowano zgodnie z podjętymi uchwałami na zjazdach 1946 i 1947 oraz wnioskiem nr 2 z Konferencji Etnografów. Już w trakcie XVII Zjazdu w Nieborowie jego uczestnicy zwrócili się z wnioskiem do MKiS „o planowe rozdysponowanie wszystkich zbiorów na terenie Państwa, które nie stanowiły przed 1 września 1939 roku inwentarzowej własności polskich muzeów” [Bocheński, Kopera 1947: 21]. Zatem w myśl powyższych uchwał i opartych na ich podstawie decyzjach ówczesnych władz, zbiory muzeów znajdujących się na terenach poniemieckich, miały stanowić rekompensatę za utracone, także przez i warszawskie Muzeum, w czasie wojny obiekty. I choć rozproszenia kolekcji muzealnych odbyły się między wieloma muzeami, przykład warszawskiego jest bardzo obrazowy, tym bardziej że kolekcję budowało od podstaw. W latach 1949–1956 z 47 różnych muzeów i składnic muzealnych położonych głównie w północno-zachodniej i południowej Polsce, ale też z kilku instytucji, które znalazły się w granicach Polski po pierwszej wojnie światowej, do MKL trafiło ok. 6700 obiektów [Walendziak 2008: 325]²⁶.

Z częściowo zachowanych w archiwach PME dokumentów, w tym protokołów z posiedzeń wytwórczych pracowni naukowej MKL²⁷, wyłania się

²⁶ Arkadiusz Jełowicki przyznaje, że „dzięki niewątpliwie uprzywilejowanej pozycji, jaką wyznaczono ówczesnemu Muzeum Kultur Ludowych, zbiory zaczęły powiększać się nadzwyczaj dynamicznie. W 1953 lub 1954 roku (6–7 lat po powstaniu) liczyły one już 7000 przedmiotów, a w 1956 roku — jeszcze więcej, bo 20000, z czego 12000 spoza Europy. Dwa lata później (1958 rok) do Muzeum trafił potężny przekaz z Departamentu Plastyki Ministerstwa Kultury i Sztuki obejmujący 12000 »zabytków sztuki«” [Jełowicki 2014: 182].

²⁷ Archiwum PME, materiały nieopracowane.

obraz, jak owe przekazy wyglądały. Zajmowali się nimi głównie pracownicy specjalizujący się w zakresie kultur pozaeuropejskich, między innymi Waław Sławczyński²⁸ oraz Wanda Jostowa²⁹. Odbiór obiektów odbywał się na podstawie upoważnień wydawanych przez Wydział w MKiS, tj. Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, a od początku lat 50. przez Centralny Zarząd Muzeów, oraz na podstawie protokołów zdawczo-odbiorczych. W jednym z protokołów z posiedzeń z dnia 18 listopada 1950 roku, czytamy: „Kol. Sławczyński odebrał z Ligi Morskiej eksponaty oraz nawiązał kontakt z Muzeum Zoologicznym ze słabym jednak wynikiem”, a także:

Kol. Jostowa (...) w niedzielę wieczorem wyjeżdża do Bydgoszczy i Torunia celem przejęcia z tamtejszych muzeów zbiorów z zakresu etnografii pozaeuropejskiej. Po powrocie oraz po objeździe muzeów dolnośląskich ma zamiar zająć się sprawą inwentaryzacji zbiorów oraz sprawą przygotowań do wystawy objazdowej, którą M.K.L. projektuje na wiosnę. Kol. Jost przedkłada ob. dyrektorowi pismo do Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków w sprawie przejęcia zbiorów z zakresu etnografii pozaeuropejskiej z muzeów w Darłowie, Szklarskiej Porębie i Wałbrzychu oraz porusza sprawę marionetek z jawajskiego teatru cieniów oferowanych muzeum do zakupu [Arch. PME, *Protokół z posiedzeń... z dn. 18.XI.1950*].

Kolejny protokół z posiedzeń wytwórczych z dnia 25 listopada 1950 roku podaje, że przejęcia zbiorów nie powiodły się w Bydgoszczy i Toruniu. W pierwszej miejscowości „z powodu rzekomego, jak oświadczył dyr. Borucki, opóźnienia przyjazdu delegata Muzeum. Dyr. Borucki oświadczył również, że obecnie jest zajęty organizowaniem nowej wystawy i z tego powodu wydać zbiorów nie może”. Z kolei w Toruniu „Muzeum tamtejsze nie otrzymało dotąd pisma zezwalającego z Nacz. Dyr. Muzeów. Kol. Jost dokonała więc tylko spisu przedmiotów i przygotowała je do wysyłki, tak że w chwili nadejścia zezwolenia z N.D.M. i O.Z. muzeum toruńskie zbiory

²⁸ Waław Sławczyński (1904–1994) — historyk geografii i podróżnictwa polskiego, etnograf, bibliotekarz. Badał udział Polaków w nauce i kulturze światowej, zwłaszcza w zakresie geografii, etnografii oraz międzynarodowej wymiany publikacji. Napisał ponad 100 prac naukowych i popularnonaukowych, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Slawczynski-Waclaw;3976418.html> [data odczytu: 03.06.2024].

²⁹ Wanda Maria Jostowa (Jost) (1906–2000) — etnolog, muzealnica, pracowniczka MKL w latach 1948–1952. Od 1954 roku związana z Muzeum Tatrzańskim w Zakopanem. Współzałożycielka i pierwsza dyrektorka Orawskiego Parku Etnograficznego. Zob. Wójcik [2007: 134–137] oraz Wiesław Aleksander Wójcik, *Wanda Maria Jostowa*, [w:] *Etnoznawcy. Portal wiedzy o dorobku polskiej etnografii*, red. K. Ceklarz, A.W. Brzezińska, J. Koźmińska, D. Kasprzyk, etnoznawcy.pl [data odczytu: 25.08.2024].

te wysłać”. Jak czytamy, przejęcia wymagały pozwoleń wydawanych przez Naczelną Dyрекcję, zatem kolejny tydzień „ob. Jostowa poświęciła (...) sprawie uzyskania zezwolenia na przejęcie eksponatów z Muzeum w Cieplicach, Jeleniej Górze, Szklarskiej Porębie, Wałbrzychu i Darłowie oraz sprawie zezwoleń na wywóz” [Arch. PME, *Protokół z posiedzeń... z dn. 14.XII.1950*].

Można przypuszczać, że zezwolenia na przekazanie obiektów ze wspomnianych miejsc obywatelka Jostowa uzyskała. Protokół z dnia 30 grudnia 1950 roku zdaje relację z wyjazdu pracowniczki na Dolny Śląsk:

We Wrocławiu jeden dzień poświęcono na wyrabianie zezwoleń na wywóz. W Cieplicach odebrano 532 egzemplarze okazów etnografii pozaeuropejskiej. W Jeleniej Górze odebrano cenną rzeźbę maoryjską, dwie rzeźby malajskie i szereg drobniejszych rzeczy. Tym samym wszystkie większe kolekcje zbiorów egzotycznych z Dolnego Śląska zostały już przejęte, pozostaje jeszcze zbiór Eikstedta³⁰ i nieco drobniejszych kolekcji [Arch. PME, *Protokół z posiedzeń... z dn. 30. XII.1950*].

Przejęcia nie zawsze były realizowane. Ich powodem była niechęć pracowników i dyrekcji do pozbycia się własnych zbiorów, brak pisma z Naczelnej Dyrekcji oraz omyłkowo wydawane zezwolenia:

Tego samego dnia [9.VI] o godz. 12.15 udałam się do Muzeum w Kórniku. Zamek w Kórniku posiada kilkadziesiąt eksponatów etnograficznych australijskich i melanezyjskich, wśród nich kilka czaszek, maski, tapy, broń, dmuchawkę, bumerangi i t.p. Muzeum w Kórniku nie jest upaństwowione i podlega Zamkowej Fundacji Kórnickiej oraz Kuratorium Fundacji. Zezwolenie na odbiór zostało wydane przez Naczelną Dyrekcję omyłkowo i jako takie anulowane przez woj. Dyrektora Malinowskiego [Arch. PME, *Protokół z posiedzeń... z dn. 30. XII.1950*].

Z tego wynika, że przekazy obejmowały muzea upaństwowione i dotyczyły muzeów, które przed 1939 rokiem znajdowały się w rękach niemieckich, czyli po wojnie na tzw. Ziemiach Odzyskanych³¹. Przejęcia nie mogły dotyczyć placówek pozostających w rękach prywatnych, innych niż państwowe, z wyłączeniem mienia ponemieckiego i podworskiego. Te trafiały pod zarząd MKiS.

³⁰ Właśc. Egon von Eickstedt (1892–1965), niemiecki antropolog fizyczny, zasłynął własną klasyfikacją podziału ludzkości na rasy.

³¹ Osobną kwestią są tutaj przejęcia z Torunia i Bydgoszczy, miast, które w granicach Polski znalazły się po pierwszej wojnie światowej, a także Poznań, z którego również przejęto część zbiorów etnograficznych.

Jak już podkreślałam, przekazy muzealiów odbywały się w ramach prowadzonej polityki państwa, planowej akcji upaństwowienia muzeów i przejścia na własność państwa muzeów pozostających dotąd pod opieką władz samorządowych, organizacji społecznych i osób fizycznych. Same zaś przejścia odbywały się na podstawie wydawanych upoważnień oraz protokołów zdawczo-odbiorczych spisywanych przez instytucje. Oto zachowany przykład takiego upoważnienia dla wspomnianej pracowniczki MKL Wandy Jostowej wydane w 1951 roku już przez Centralny Zarząd Muzeów w MKiS:

Ministerstwo Kultury i Sztuki, Centralny Zarząd Muzeów, Warszawa,
[dzień nieczytelny] listopada 1951 r.

[Do:] Muzeum Pomorza Zachodniego, Szczecin

Centralny Zarząd Muzeów w nawiązaniu do upoważnienia z dn. 6-IV-1950 r. nr Z.XIII-55/3/51, wydanego przedstawicielowi Muzeum Kultur Ludowych w Warszawie, poleca wydać temuż przedstawicielowi eksponaty etnografii pozaeuropejskiej.

Centralny Zarząd Muzeów zaznacza, że w wypadku organizowania w przyszłości przez wasze Muzeum działu etnograficznego przydzielili wam odpowiednie eksponaty.

Podpisano: Dyrektor Centralnego Zarządu Muzeów
[upoważnienie dla Wandy Jostowej]³².

Największa liczba przekazów przypada na rok upaństwowienia muzeów, czyli 1950, zrealizowano ich wówczas 16 (między innymi Bydgoszcz, Cieplice, Darłowo, Jaworze, Bolków, Poznań, Toruń, Wrocław, Zgorzelec, Żąbkowice), a także uzyskano obiekty z MKiS³³. Dla porównania w 1949 roku zrealizowano osiem, a w 1951 sześć przekazów. Niektóre obejmowały jeden obiekt, podczas gdy inne kilkaset, a nawet kilka tysięcy.

Zachowane dokumenty w zespole Ministerstwa Kultury i Sztuki (2/366/0) w Archiwum Akt Nowych z powojennego okresu podziału i rozpraszania zbiorów między muzeami ukazują proceder, który dotyczył centralizacji nie tylko pozaeuropejskich kolekcji w MKL. Centralizacja i przemieszczanie zbiorów dotyczyła muzeów w całej Polsce. Oto kilka przykładów:

³² Archiwum PME, materiały nieopracowane.

³³ Przekazy powojenne analizowała i częściowo opisała w publikacjach wieloletnia pracowniczka PME, kustoszka i kierowniczką Działu Kultur Pozaeuropejskich Teresa Walendziak [2008: 311, 325].

Muzeum Etnograficzne, Kraków, dnia 16.VII.1952 r.

L.dz./1288/52/14/BS

Do: Ministerstwo Kultury i Sztuki, Centralny Zarząd Muzeów

Dyrekcja Muzeum Etnograficznego w Krakowie przesyła w załączeniu spis instrumentów muzycznych, które nasze Muzeum oddało w depozyt Muzeum Narodowemu w Poznaniu zgodnie z poleceniem Centralnego Zarządu Muzeów przekazywania w depozyt wszystkich instrumentów muzycznych Muzeum Narodowemu w Poznaniu.

[podpisano] Tadeusz Seweryn³⁴.

Muzeum w Łańcucie, Łańcut dnia 23 grudnia 1952 r.

L.dz. 1020/52

Do: Ministerstwo Kultury i Sztuki, Centralny Zarząd Muzeów

Dyrektor Centralnego Zarządu Muzeów ob. mgr Załuska w czasie bytności swej w Muzeum w Łańcucie w dniu 4.12.52 r. poleciła przekazać małą kolekcję urn łużyckich, znajdujących się w tut. Muzeum do Muzeum w Rzeszowie.

Z uwagi na to, że pracownicy Muzeum w Łańcucie bardzo niechętnie widzą przekazywanie eksponatów do innych instytucji[,] Dyrekcja Muzeum prosi o pisemne potwierdzenie tej decyzji z wyjaśnieniem jej celowości.

[Podpisano:] Dyrektor Muzeum A. Duda-Dziewierz³⁵.

Odpowiedź Ministerstwa Kultury i Sztuki:

Ministerstwo Kultury i Sztuki, Centralny Zarząd Muzeów, Warszawa, dn. 8 stycznia 1953 r.

Nr. M-IV-28/26/52

[Do:] Muzeum w Łańcucie

Centralny Zarząd Muzeów w odpowiedzi na pismo z dnia 23 grudnia 1952 r. L.dz. 1020/52, zawiadamia, że urny łużyckie znajdujące się w tamt. Muzeum, nie są związane z ekspozycją i charakterem muzeum[,] natomiast w Rzeszowie stanowić będą uzupełnienie zespołu. Centralny Zarząd Muzeów nadmienia, że inne muzea przekażą również szereg eksponatów potrzebnych do uzupełnienia wystawy.

³⁴ AAN MKiS, sygn. 5/1-97, Centralny Zarząd Muzeów: sprawozdania, instrukcje, protokoły 1950–1954. Dołączony do dokumentu spis instrumentów zawiera 19 pozycji.

³⁵ *Ibidem*.

W związku z powyższym CZM prosi o przekazanie urn łużyckich Muzeum w Rzeszowie.

[podpisano:] Dyrektor Centralnego Zarządu Muzeów³⁶.

Ministerstwo Kultury i Sztuki, Centralny Zarząd Muzeów, Warszawa,
dn. 27 kwietnia 1953

Nr. M-IV-8/11/63

[Do:] Dyrekcja Muzeum Narodowego, Poznań

W związku z wyborem szeregu obrazów z Waszych magazynów w porozumieniu z Dyr. Muzeum Narodowego w Poznaniu, Centralny Zarząd Muzeów prosi o przekazanie ich pod adresem Dyr. Muz. Pom. Zachodniego w Szczecinie.

Uwzględniając specyficzne warunki Muzeum Pomorza Zachodniego znajdującego się w mieście portowym, uważamy uzupełnienie istniejącej tam galerii malarstwa polskiego (7 sal) za konieczne³⁷.

[podpisano:] Dyrektor Centralnego Zarządu Muzeów³⁸.

Cytowane dokumenty obrazują model zarządzania zbiorami muzealnymi, jaki obrała ówczesna władza. Umożliwił on przemieszczenia, swobodną dyspozycję i lokalizację obiektów do prowadzenia tzw. racjonalnej i celowej polityki w dziedzinie muzealnictwa. Do danego muzeum trafiały określone — według pewnych założeń systemowych — obiekty. Zasiłły wystawy (nieraz propagandowe), uzupełniały zbiory, natomiast komasacja podobnych obiektów budowała centralny charakter kolekcji. Kolejnym przykładem podziału kolekcji (w tym etnograficznej) są zbiory po raperswilskie³⁹. Komentarzem do swobodnej polityki dysponowania zbiorami jest wspomniane już zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 9 grudnia

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Sprawy związane z przyszłością muzealnictwa w północno-zachodniej Polsce, w tym organizacji muzeów i zbiorów na Pomorzu omawiano podczas XVIII Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce, odbytego w Poznaniu w dniach 2 i 3 czerwca 1947 roku. Zob. Bocheński, Kopera 1948.

³⁸ AAN MKiS sygn. 5/1-97 Centralny Zarząd Muzeów: sprawozdania, instrukcje, protokoły 1950–1954.

³⁹ Zachowane dokumenty w AAN w zespole MKiS (2/366/0) ilustrują podział w 1952 roku ocalałych zbiorów etnograficznych Muzeum w Raperswili między Muzeum Narodowe w Poznaniu, Muzeum w Łowiczu, Muzeum Kultur Ludowych, pod specjalnie powołaną Komisją Międzemuzealną złożoną z przedstawiciela Centralnego Zarządu Muzeów, Muzeum Narodowego w Warszawie, Muzeum Narodowego w Poznaniu i Muzeum w Łowiczu. AAN MKiS, sygn. 5/1-97, Centralny Zarząd Muzeów: sprawozdania, instrukcje, protokoły 1950–1954.

1949 roku w sprawie sposobu i trybu przejścia w zarząd i użytkowanie Państwa muzeów publicznych. Zgodnie z § 5 ust. 1 właścicielowi (zarządcy muzeum) służyło prawo zgłoszenia do Ministerstwa Kultury i Sztuki w ciągu miesiąca od daty aktu przejścia (muzeum czy też jego zbiorów, o ile je posiadał) sprzeciwu przeciwko treści aktu przejścia lub poszczególnych jego części, przy tym zgłoszenie sprzeciwu nie wstrzymywało wykonania aktu przejścia.

Co dalej?

Nie od dziś muzea w całej Polsce proszone są o zwrot muzealiów przekazanych w ramach polityki prowadzonej przez władze Polski Ludowej⁴⁰. Przypomnijmy, była to **polityka swobodnej dyspozycji zbiorami muzealnymi na terenie całego państwa, polityka zabierania i gromadzenia w zespoły zbiorów jedynie „w tym” muzeum, w którym mogłyby otrzymać nową treść i program przy uwzględnianiu potrzeb ludności polskiej**. Sytuacja dotycząca części zbiorów pozaeuropejskich w PME, a w szerszej perspektywie wielu kolekcji muzealnych w całej Polsce, jest wynikiem podejmowanych po wojnie decyzji przez władze Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków. Dziś sposób i tryb przekazu — inaczej zbycia muzealium, czyli zamianę, sprzedaż lub darowiznę — reguluje art. 23 ustawy o muzeach. O deakcesji decyduje Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego: „Muzea państwowe i samorządowe mogą dokonywać zamiany, sprzedaży lub darowizny muzealiów, po uzyskaniu pozwolenia ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Pozwolenie na zamianę, sprzedaż lub darowiznę muzealiów może być udzielone tylko w uzasadnionych przypadkach”. Rodzą się zatem pytania: jakie rozwiązania można wypracować? Czy powinny one objąć wszystkie instytucje, które objęto „planową akcją”? Jakie my — muzealniczki i muzealnicy borykający się z dziedzictwem powojennej polityki muzealnej — możemy wypracować praktyki?

⁴⁰ Temat powojennego rozpraszania kolekcji i „przenosin” między muzeami coraz częściej pojawia się na konferencjach, seminariach i warsztatach muzealnych. Kwestia ta wybrzmiała m.in. podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej *Azja/Pacyfik/50 lat* organizowanej z okazji jubileuszu 50-lecia Muzeum Azji i Pacyfiku, „Czwartych wiosennych warsztatów muzeologicznych” w Chłudowie (13–15 maja 2024) i stale pojawia się w debatach na cyklicznych seminariach „Badania proveniencyjne w muzeach” organizowanych w Muzeum Pałacu Króla Jana III Sobieskiego w Wilanowie.

Na zakończenie warto przytoczyć słowa S. Lorentza, postaci często cytowanej na stronach tego artykułu:

Jeszcze dalsza sprawa, bardzo zasadnicza — musielibyśmy się zastanowić nad sprawą, sięgającą podstawy muzealnictwa, mianowicie zagadnienie, w **jakim stopniu centralnie możemy planować dyspozycję wszystkich zbiorów, które są w dyspozycji muzeów w całym państwie? W jakim stopniu obowiązują nas moralne, czy prawne zastrzeżenia, czy ograniczenia.** Osobiście jestem zwolennikiem polityki, która nie uznaje żadnych praw zadawnionych; która interesy państwa i społeczeństwa wysuwa jako naczelne i rozstrzygające. Tam powinny być zbiory, gdzie jest ich właściwe miejsce, a nie tam, gdzie je przypadkowa wola ludzi postawiła. Są zbiory typu historycznego, które nie powinny być rozdzielane. Są takie zbiory, które jako całość są zabytkiem. To trzeba wyraźnie powiedzieć. Jest wiele rzeczy dawnych ofiarodawców, czy z dawnych zakupów, mienie podworskie, które się dostało do Kielc, Warszawy, Krakowa ze Śląska, czy z Pomorza. Jeżeli byśmy nie przyjęli zasady, że Rada Muzealna, jako organ opiniujący nie będzie dysponowała w formie wniosków Ministra wydawaniem opinii, to przekreślilibyśmy zasadę centralnego planowania. Jeżeli nie będzie oczywistych, niewątpliwych i całkowicie uzasadnionych powodów do przeniesienia, to rzecz nie będzie przeniesiona, ale będzie przeniesiona wtedy, kiedy istnieje rzeczywista potrzeba ze względów naukowych, czy oświatowych. W Muzeum Narodowym w Warszawie jest w tej chwili wielki zespół obrazów, liczących 1.800 sztuk, rzeczy bardzo cennych. Daliśmy bardzo poważny zbiór ceramiki, w miarę możliwości dajemy do Gdańska. Mamy bardzo poważne zbiory w Łodzi. Znowu się Koledzy zwracali z propozycją, ale odmówili mi. To nie może być kwestia zgody pojedynczego dyrektora, kwestia lokalnego patriotyzmu, czy dany komitet wojewódzki, czy rada wojewódzka wyraża zgodę na przeniesienie. To musi być kwestią centralnej decyzji. **Musi skończyć się polityka, którą sam prowadziłem, powodując się, w moim rozumieniu, słuszną polityką⁴¹.**

⁴¹ AAN MKiS, sygn. 5/4, *Stenogram z posiedzenia Rady Muzealnej odbytej w Ministerstwie Kultury i Sztuki dnia 26.II.1953 r.*, Centralny Zarząd Muzeów: sprawozdania, instrukcje, protokoły 1950–1954.

Bibliografia

Antoniewicz Włodzimierz

1947: *Typy i sieć muzeów w Polsce*, Z. Bocheński (red.), („Pamiętnik Muzealny”, z. 8), Kraków: Wydawnictwo Związku Muzeów w Polsce, s. 24–56.

Barańska Katarzyna

2004: *Muzea etnograficzne. Misje, struktury, strategie*, Kraków: Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Bocheński Zbigniew, Kopera Feliks

1947: *Protokół XVII Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce odbytego w Nieborowie 19–21 września 1946*, Z. Bocheński (red.), („Pamiętnik Muzealny”, z. 8), Kraków: Wydawnictwo Związku Muzeów w Polsce, s. 5–23.

1948: *Protokół XVIII Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce, odbytego w Poznaniu w dniach 2 i 3 czerwca 1947*, Z. Bocheński (red.), Kraków: Związek Muzeów w Polsce, s. 3–19.

Czyżewski Adam (red.)

2008: *Zwykłe Niezwykłe. Fascynujące kolekcje w zbiorach Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie*, Warszawa: Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie.

Gładysz Mieczysław

1959: *Działalność naukowa etnograficznych placówek muzealnych w okresie powojennym*, „Etnografia Polska”, t. 2, s. 109–136.

Jelowicki Arkadiusz

2014: *Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie*, [w:] *Zbiory etnograficzne kultury ukraińskiej w Polsce. Charakterystyka i recepcja*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. Zbigniewa Jasiewicza, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/22116/file.pdf [data odczytu: 02.06.2024].

Kmak-Błaszczuk Izabela

2020: *Pomiędzy polityką a kulturą. Działalność Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu w latach 1945–1957*, „Brzeski Rocznik Zamkowy”, R. 1; http://zamek-archiwum.brzeg.pl/wp-content/uploads/2020/12/brz_kmak-blaszczuk.pdf [data odczytu: 02.06.2024].

Kowalski Wojciech

1993: *Restytucja dzieł sztuki. Studium z dziedziny prawa międzynarodowego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 1388.

Leski Józef

1905: *Zbiory Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie*, Warszawa: Fr. Karpiński.

Makulski Jan Krzysztof (red.)

1973: *Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie. Historia, zbiory, ekspozycje*, Warszawa: Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie.

Parnowska Maria

- 1988: *Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie 1946–1988*, [w:] *Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie. Stulecie działalności*, red. J. Makulski, Warszawa: Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie.

Pruszyński Jan

- 2001: *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 1–2, Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.

Skrzyńska Janina

- 1997: *Zarys dziejów. Lata 1888-1939*, [w:] *Państwowe Muzeum Etnograficzne. Historia, zbiory, wystawy*, red. A. Filipowicz-Mróż, Warszawa: Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie.

Skrzyńska Janina, Sienkiewicz Joanna (red.)

- 2004: *Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie. Informator*, Warszawa: Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie.

Sprawozdanie

- 1938: *Sprawozdanie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie za rok 1937*, Warszawa.
1939: *Sprawozdanie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie za rok 1938*, Warszawa.

Walendziak Teresa

- 2008: *Przejęcia powojenne*, [w:] *Zwykłe Niezwykłe. Fascynujące kolekcje w zbiorach Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie*, red. A. Czyżewski, Warszawa: Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie.

Wójcik Wiesław A.

- 2007: *Wanda Jostowa*, [w:] *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, red. E. Fryś-Pietraszkowa, A. Spiss, t. 2, Wrocław–Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
Wanda Maria Jostowa, [w:] *Etnoznawcy. Portal wiedzy o dorobku polskiej etnografii*, red. K. Ceklarz, A.W. Brzezińska, J. Koźmińska, D. Kasprzyk, etnoznawcy.pl [data odczytu: 25.08.2024].

Archiwa**Archiwum Akt Nowych, zespół Ministerstwa Kultury i Sztuki 2/366/0:**

- III. Spisy zdawczo-odbiorcze: Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków — Biuro Rewindykacji i Odszkodowań: opracowania, sprawozdania, kwestionariusze, 1945–1957, sygn. 387/1-194;
Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków: plany, sprawozdania, projekty techniczne, 1945–1951, sygn. 3/1-148;
Centralny Zarząd Muzeów: sprawozdania, instrukcje, protokoły, 1950–1954, sygn. 5/1-97;

Archiwum Naukowe PME

- Stanisław Lorentz, *Zagadnienia polityki państwa w dziedzinie muzealnictwa* [Arch. PME, Ar. R. 1267].

Archiwum prywatne autorki

- Protokół z obrad z Konferencji Etnografów odbytej w Warszawie w Ministerstwie Kultury i Sztuki w dniach 4 i 5 grudnia 1947 r.*, kopia stenogramu, maszynopis.

Marta Skwirowska

The policy of Polish authorities after 1945 on museum collections. The example of non-European collection of the National Museum of Ethnography in Warsaw

The National Ethnographic Museum in Warsaw built its collection twice. The first stage started in 1888, the date of the Museum's founding and lasted until the outbreak of World War II. Over the 40 years of its existence, the Museum collected about 30,000 objects. With the outbreak of the war and as a result of the destruction caused by the occupier, both the Museum building and all its contents - collections of Polish, European and non-European ethnography, pre-war inventories, catalogues, archives and iconographic collections - were destroyed, dispersed or lost.

After the end of World War II, the museum community throughout the country, including the employees of the newly established Muzeum Kultur Ludowych (The Museum of Folk Cultures) quickly began to rebuild the network of museums and their collections. For the Museum, this was the second period of building the collection from scratch, this time in the new reality of People's Republic of Poland, when the state policy in the field of museology was based on the so-called "planned action". Its aim was not only to regulate the network of museums in the voivodeships, but also to have all museum collections in the whole country at their disposal. The operation of merging, re-locating and centralizing collections, so clearly illustrated on the example of the Museum of Folk Cultures, reflected a political idea about the ethnographic museology in Poland during the Stalinist period.

Keywords: The National Ethnographic Museum in Warsaw, cultural policy, the People's Republic of Poland, collection, non-European art

